

Jarosław Ławski
Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”
Uniwersytet w Białymstoku

PROTESTANCI NA MAZURACH. O PROJEKCIE BADAWCZYM

1.

Prezentowany tom studiów *Protestanci na Mazurach. Historia i literatura* jest plonem ważnego spotkania naukowego, jakim była Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Historia, kultura i piśmiennictwo protestantów na Mazurach od XVI do XXI wieku”. Odbывała się ona w miejscu niezwykłym: w świątyni Parafii Miłości Bożej w Ełku (Ełk, 22-23 czerwca 2016 roku), a jej współorganizatorami byli: Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, Muzeum Historyczne w Ełku, Stowarzyszenie Naukowe „Oikoumene” i właśnie metodystyczna Parafia.

Co istotne: to w tej parafii przez wiele lat posługę pastora sprawował Edward Małek (1907–1995), obrońca i opiekun pruskich Mazurów, Niemców i Polaków ewangelików w Ełku i jego okolicach, autor znakomitego dzieła *Gdzie jest moja Ojczyzna? Wspomnienia* (Białystok – Ełk 2016)¹.

Jego pamięci dedykujemy ten tom.

2.

Konferencja miała charakter naukowy, interdyscyplinarny. Zgromadziła badaczy literatury, języka, dziejów Mazurów i protestantów mazurskich z Białegostoku, Ełku, Poznania, Warszawy, Olsztyna, Gdańska, Bydgoszczy i Wrocławia, a odbywała się pod honorowym patronatem Biskupa Europy Południowej i Środkowej Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego, ks. dr. Patricka Streiffa, Dziekana Wydziału Filologicznego UwB, prof. Bogusława Nowowiejskiego, oraz Prezydenta Miasta Ełku, Tomasza Andrukiewicza².

¹ E. Małek, *Gdzie jest moja Ojczyzna? Wspomnienia*, opr. tekstu, wstęp i red. tomu J. Ławski, przed-słowie ks. D. Zuber, Białystok – Ełk 2016, ss. 721 (wyd. 2. poprawione: Białystok – Ełk 2017).

² Miasto Ełk wsparło, jak zawsze, organizację spotkania. Szczególną przy tym rolę instytucji wspie-rającej odegrało Muzeum Historyczne w Ełku.

Honorowymi gośćmi sesji byli przedstawiciele rodziny Małków: syn pastora Edwarda Małka – Andrzej Małek z Hamburga oraz córka, pani Jadwiga Siewierska -Mallek (Dania). W Komitecie Naukowym spotkania zasiadali: prof. dr hab. Zbigniew Chojnowski (UWM, Olsztyn), ks. Bp. dr Edward Puślecki (Kościół Ewangelicko-Metodystyczny w RP), Dyrektor Kazimierz Bogusz (Muzeum Historyczne w Ełku), dr Łukasz Zabielski (Dział Naukowy Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku) i dr Stefan Michał Marcinkiewicz (UWM, Olsztyn). Komitetowi organizującemu sesję przewodniczyli: prof. Jarosław Ławski (UwB, Białystok) i ks. Dariusz Zuber (Parafia Miłości Bożej w Ełku), których wspomagali: mgr Monika Jurkowska (UwB, Białystok), dr hab. Anna Janicka (UwB, Białystok).

Spotkanie zainaugurowało interdyscyplinarny, długofalowy projekt badań nad kulturą Mazur, ich dziejami, piśmiennictwem od początków aż po współczesność. Korzenie tego projektu sięgają 2013 roku, gdy w Ełku zorganizowano – ze wsparciem władz miasta – Międzynarodową Konferencję Naukową „Wielokulturowy świat Siegfrieda Lenza. Historia. Współczesność. Interpretacje” (11-12 października 2013), której plonem jest tom pod tym samym tytułem (Białystok – Ełk 2014)³. Następnie podjęto prace nad edycją *opus vitae* Edwarda Małka *Gdzie jest moja Ojczyzna? Wspomnienia*. W założeniu pomysłodawcy konferencji mazurskie powinny odbywać się co dwa lata – koniecznie w jednym z mazurskich miast, a ich organizatorami winny być ośrodki naukowe działające w północno-wschodniej Polsce: Ełku, Olsztynie, Białymstoku. Zagadnienia konferencji poświęconej protestantom mazurskim sformułowano następująco:

- Historyczne aspekty funkcjonowania społeczności protestanckich od XVI wieku po współczesność.
- Literatura protestancka i inspirowana protestantyzmem.
- Kultura materialna, sztuka, obyczaj, tradycja protestantów.
- Pastor Edward Małek i jego działalność, pisma.
- Protestantyzm pośród innych wyznań w ujęciu historycznym i literackim.
- Pisarze polscy, niemieccy protestanci z Mazur.
- Duchowość protestancka na Mazurach.
- Polszczyzna i jej przemiany na Warmii i Mazurach.
- Obraz protestantyzmu w literaturze polskiej, niemieckiej.

Kolejne spotkania naukowe, o ile do nich dojdzie, muszą mieć jasno wytyczony temat i gromadzić badaczy z różnych dyscyplin, z kraju i zagranicy. Ich formuła powinna być otwarta także na zainteresowanych tematem studentów i mieszkańców Mazur. Niewątpliwie będzie to, bo tak po prostu bywa, zainteresowanie elitarniej grupy samoświadomych badaczy dziejów.

³ *Wielokulturowy świat Siegfrieda Lenza. Studia*, red. J. Ławski i R. Żytniec, Białystok – Ełk 2014, ss. 319.

3.

Elcka konferencja w 2016 roku miała swoje momenty godne utrwalenia: w tym inaugurację, w której oprócz organizatorów głos zabrał Andrzej Małłek, syn pastora Edwarda Małłka, a gości witał wiceprezydent Elku Artur Urbański. Uroczystego otwarcia sesji dokonał znawca problematyki mazurskiej, prof. Zbigniew Chojnowski z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Konferencja poprzedziła ważne wydarzenie eklezjalne: Synod Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Polsce, który po raz pierwszy odbywał się w Elku, a przygotowaniem do niego kierował ks. Dariusz Zuber.

Niewątpliwie w pamięci wszystkich uczestników zostanie znakomity koncert fortepianowy prof. Roberta Marata z Warszawy (23 czerwca o godz. 17.00), zbudowany na repertuarze Chopinowskim. Jeszcze wcześniej (20 maja, godz. 18.00) w kościele metodystycznym można było wysłuchać koncertu psalmów zespołu Cithera Cantorum, prezentującego psalmy z XVI-wiecznego ewangelickiego *Psalterza*.

Gośćmi specjalnymi – i niespodziewanymi – konferencji byli znakomici warszawscy językoznawcy: prof. dr hab. Janusz Siatkowski (UW, Warszawa), który w latach 50. XX wieku prowadził na Mazurach badania gwaroznawcze, oraz dr hab. Dorothea Rembiszewska, prof. IS PAN z Instytutu Sławistyki PAN w Warszawie, prowadząca badania nad językiem Mazur, Podlasia i północnego Mazowsza⁴. Słuchaczami wykładów pierwszego dnia sesji była również młodzież elckich liceów.

Należy dopowiedzieć, że wydarzeniem towarzyszącym sesji, które w zasadniczy sposób profilowało jej temat, była edycja książki pastora Edwarda Małłka *Gdzie jest moja Ojczyzna? Wspomnienia*. Jej promocja odbyła się 25 lutego 2016 roku w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zofii Nasierowskiej w Elku⁵. I na sesji, i w czasie promocji gośćmi byli elczanie bezpośrednio znający pastora Edwarda Małłka. Wśród nich pani Lilia Skindzier, która odwiedzała go w Niemczech, a także gościła, gdy do Elku wracał.

W ten sposób w elckim kościele metodystycznym splotły się losy wielu osób zainteresowanych historią i kulturą Mazur, działalnością pastora Małłka, który jeszcze w 1983 roku przesłał napisaną i po polsku, i po niemiecku *Krótką historię Parafii Kościoła Metodystycznego*, wydaną w niewielkim nakładzie w 2015 roku (jest to specjalnie przystosowany fragment jego *Wspomnień*)⁶. Wymienione i wiele innych wydaw-

⁴ Por. J. Siatkowski, *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*, Warszawa 2015; D. Rembiszewska, *O języku Glogera*, w: Z. Gloger, *Pisma rozproszone*, T. II: 1877–1889, red. J. Ławski, J. Leończuk, wstęp A. Janicka, D. Rembiszewska, opr. tekstów i przypisy Ł. Zabielski, S. Kochanec, M. Siedlecki, G. Kowalski, noty i słownik czasopism A. Janicka, indeksy M. Al-Kaber i M. Siedlecki, Białystok 2015.

⁵ W dyskusji towarzyszącej promocji w MBP wzięli udział: prof. Jarosław Ławski (UwB), dyr. Iwona Adeszko (MBP), dr Stefan Michał Marcinkiewicz (UWM), ks. Dariusz Zuber (PMB w Elku), pani Lilia Skindzier (Elk) i mieszkańcy Elku.

⁶ E. Małłek, *Krótką historią parafii Elk Kościoła Metodystycznego*. (Napisał pierwszy pastor Edward Małłek), udostępnił ks. D. Zuber, opr. i do druku podał J. Ławski, wersja polsko-niemiecka, Hamburg 1989

nictwa można było w czasie Konferencji zdobyć. Książka, do której lektury Państwa zapraszam, powiększy, mam nadzieję, liczbę – wciąż nie aż tak wielką, choć wzrastającą⁷ – ciekawych, rzetelnych naukowo publikacji na ten Mazur.

4.

Postać Edwarda Małłka, człowieka o niespotykanym temperamencie, a więc i kontrowersyjnego, wydaje się dobrym punktem wyjścia do realistycznej rozmowy o Mazurach, ich relacjach z Polakami i Niemcami, Rosjanami i Litwinami. Przyszła dyskusja powinna unikać mielizn poprawnościowej kłiwości, ale i napastliwości. Nie powinna być wolna od pytań kontrowersyjnych, takich, jakie Małłek stawiał w *Epilogu* swych *Wspomnień*, a zatem o przyszłość Mazur, mazurskiej kultury. Z drugiej strony nie należy chować pod dywan elementów myśli rewizjonistycznej, żywej nie tylko w Niemczech.

Mazurzy, Niemcy i Polacy mogą sobie jasno postawić pytanie także o tożsamość kulturową, pamięć i prawa do ojczyzny tych wszystkich, który nie tylko „zasiedlili” dawne Prus Wschodnie – Polaków, Rosjan, Ukraińców i innych – lecz tu się po prostu urodzili, stworzyli swój Kosmos, kulturę.

Nie istnieją żadne zatopione w przeszłości Atlantydy mazurskie, ziemie mityczne. Zawsze jest tylko Rzeczywistość, która obejmuje szczipione ze sobą nierozdzielnie przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, która *hic et nunc*, na Mazurach, się objawia, rodzi, tworzy. Obejmuje ona wszystkie dziedziny Istniejącego: kulturę, ale i geopolitykę, pamięć i wybiegającą w przyszłość wyobraźnię, naturę oraz kulturę, etnosy, choć przecież także tworzone przez narody etosy, literaturę, lecz i demografię, gospodarkę, religie, klimat. Rzeczywistość pozwala od czasu do czasu zaistnieć mitom. Ustępuje skrawka miejsca Borussiom, Atlantydom, lecz zaraz potem, czasem bezceremonialnie, przywraca swe panowanie.

Projekt „Studiów Mazurskich” powinien być wolny od mitolatрии, ale otwarty na mitotwórstwo i badanie mitów kulturowych. Winien obejmować interdyscyplinarnie różne wymiary w tym przypadku mazurskiej ekumeny. Nie wyobrażam sobie, by powstał on pod skrzydłami jakiegś jednej opcji metodologicznej: studiów postkolonialnych, neoregionalizmu, kulturologii etc. Wszystkie one, uruchamiając świadomość zapoznanych wymiarów Rzeczywistości, przemijają szybko, podcięte przez swą twórczą, ale i jednostronną monotematyczność.

Nie ma wątpliwości, że Mazury, w tym także ich stolica, Ełk, zasługują na poważne badania⁸. Już choćby dlatego, że rzadko w jednej przestrzeni kulturowej w czasach

– Białystok/Ełk 2015. Ta skrajnie rzadka edycja dostępna jest w pięciu bibliotekach polskich.

⁷ Zob. *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, red. A. Sakson, Poznań 2008; S. Achremczyk, *Historia Warmii i Mazur*, T. I-II, Olsztyn 2010–2011; G. Jasiński, *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku (1817–1914)*, Dąbrówno 2015.

⁸ Por. S. Achremczyk, *Ełk. Dzieje miasta*, Ełk 2012; S. M. Marcinkiewicz, *Mityczna stolica Mazur. Między Ełkiem a Lyck*, Ełk 2015.

nowożytnych jedna tylko ziemia zasiewała swą historię tyloma kulturami: Prusów, Jaćwingów, Krzyżaków, Polaków, Niemców, Litwinów, Rosjan. To stale i wciąż jest ta sama Ziemia Mazurska.

5.

Pastor Małek uruchomił w swoich *Wspomnieniach* dwie sprzeczne perspektywy widzenia mazurskich spraw: nostalgiczną i – zupełnie jej przeciwną – geopolityczną. Tę pierwszą zapisują akty rozrzewniającego zanurzenia we wspomnianiu...

Ciekaw jestem, czy dzisiaj, po 70 latach (mam obecnie 81 lat), znalazłbym na ojczyńskich polach, łąkach, lasach, torfowiskach sarny, jelenie, lisy, zające; dzikie kaczkę, kwiatki, jastrzębie, kukułki; wiewiórki, jeże; szczupaki, karasie, płotki; smaczne maślaki, zielonki, prawdziwki, rydze...?

Czy są bociany na stodole Müllerki, które swoim „klekaniem” zwiastowały radość i wesole?...?

Pozostały tylko wspomnienia...⁹

Tę drugą – geopolityczną – kreśli wizja przyszłej Republiki Pruskiej, którą tworzy pisarz z rozmachem i wiarą. „Studia Mazurskie” mają, jak sędzę, zapoczątkować refleksję nad zniesieniem tej antynomii: wizji nostalgicznej i wizji geopolitycznej¹⁰. Winny one skupiać się przede wszystkim na Rzeczywistości, przeszłej i współczesnej, badać jej puls, kierunki, tworząc tym samym obraz Mazur takich, jakimi one były i są, a nie takich, jakimi powinny one być jako byt wyobrażony.

Na początku 2018 roku trudno nie pamiętać o tym, że Mazury – dawne i obecne, nawet gdybyśmy nie uznawali między nimi łączliwości – są tylko niewielką, choć tajemniczą częścią Europy. A tej historia wre.

Elk, 26 czerwca 2017 roku

⁹ E. Małek, *Gdzie jest moja Ojczyzna?...*, s. 112.

¹⁰ Por. w tym kontekście publikacje Muzeum Historycznego w Elku: 1957. *Elk w obiektywie Giseli i Klause Skibowskich*, Elk 2015; *Kraina. Opowieść o wąskim torze*, fot. W. Moskwa, słowo M. Olszewski, Elk 2016.